

važující orientaci i ve výzkumu sociální struktury.

Tento proces kulminoval v knize *Československá společnost*. Recenzovaná publikace předkládá nárys kritického stanoviska se zaměřením na konceptuální a metodologický aparát, na posouzení interpretace dat i negativní role, kterou tato práce sehrála v krizových letech 1968–1969. Autor zdůrazňuje, že ve funkci základního ideologicko-metodologického východiska kritizované koncepce vystupuje pojetí socialistické společnosti jako společnosti industriální, kde jsou třídy údajně nahrazeny vrstvami. Takový přístup vedl k negaci třídní struktury společnosti a k její záměně sociální stratifikací. Dále autor uvádí základní závěry z kritiky zmíněné koncepce provedené v ČSAV, přičemž zdůrazňuje skutečnost, že většina dalších kritických statí a studií zůstává pouze v rovině teoreticko-ideologické, nepoužívá empirické argumentace a nepředkládá takové podněty ke studiu sociální struktury, které by pomohly rozvoji československé sociologie. Přesvědčivě je rovněž ukázáno, že autoři knihy *Československá společnost* nesplnili a objektivně ani nemohli splnit úkol, který si předsevzali. Stalo se tak proto, že chyběla teoretická východiska je přivedla nutně k mylné interpretaci sociální skutečnosti. Lze jen souhlasit s autorovým závěrem, že dříve než bude přikročeno k novým výzkumům sociální struktury československé společnosti, je nutné důkladně a objektivně zhodnotit uvedený výzkum a pozitivně přehodnotit jeho chyby a omyly.

Po vyjasnění všech těchto složitých aspektů autor přechází v závěrečné kapitole, nazvané *Sociální struktura socialismu*, k analýze sociální struktury a trendů jejích změn v přechodném období od kapitalismu k socialismu a k důležitému problému vedoucí role strany. Ukazuje určující roli Marxova materialistického pojetí dějin s ústředním pojmem společensko-ekonomické formace a zdůrazňuje, že marxistická teorie sociální struktury plně akceptuje existenci společenských tříd a třídní charakter společenských vztahů. Z toho pak dovozuje, že sociální struktura socialismu je charakterizována upevněním společenského vlastnictví výrobních prostředků, řízením společenských procesů, plánovitou organizací výroby a sociálního života vůbec. V této souvislosti je autorem uváděna podstata diskuse o charakteristice sociální struktury socialismu uspořádané redakcí *Otázek míru a socialismu* ve dnech 8.–9. října 1970. S využitím jejích závěrů je pak v recenzované knize charakterizována třídní struktura socialismu a obecně postavení dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteligence. Není opomenut ani problém vědeckotechnické revoluce a postavení vědy ve vztahu k výrobě. Teoretická východiska marxismu-leninismu jsou konfrontována s nemarxistickými filozoficko-sociologickými koncepcemi, pokládajícími rozvoj vědy a techniky za nezávislý na vývoji společnosti a spojujícími jej s vůdčím postavením „elity“.

Závěrečné pasáže kapitoly jsou věnovány vedoucí úloze komunistické strany při vytváření sociální struktury socialistické společnosti. Autor přesvědčivě dokazuje, že vývoj sociální struktury socialismu je procesem cílevědomě řízeným komunistickou stranou při plnění jejích základních funkcí. V souladu s *Poučením* je autorem prezentováno vyhraněné kritické stanovisko k nevědeckému a revizionistickému pojetí, které neguje vedoucí úlohu strany v socialistické společnosti a uplatňuje teoretickou platformu „politického pluralismu“.

V závěru knihy jsou shrnuty základní poznatky jednotlivých kapitol, přičemž lze jen zdůraznit autorův názor, že studium sociální struktury trvale patří k základním úkolům marxistické sociologie.

Navážeme-li na hodnotící stanoviska vyslovená již v úvodu recenze, pak můžeme konstatovat, že kniha A. Vaňka přináší cenný vklad ke kritické analýze nemarxistických koncepcí a k tvůrčímu rozvíjení marxisticko-leninské teorie sociální struktury.

Jaroslav Erneker

Rabočij klas razviťogo socialističeskogo obščestva (Dělnická třída rozvinuté socialistické společnosti)

Moskva, Mysl 1974, 276 s.

Na základě dosaženého stupně ekonomického a sociálního rozvoje sovětské společnosti na konci šedesátých let bylo v dokumentech KSSS věnovaných padesátému výročí Říjnové revoluce konstatováno, že v SSSR byla vybudována vyspělá socialistická společnost. Program KSSS stanovený XXIV. sjezdem součastě vytkl další cíl – budování materiálně technické základny komunismu. Společenskovědní disciplíny v SSSR tak byly postaveny před novým úkol: podat obraz změn v sociální struktuře vyspělé socialistické společnosti, ve vztazích a reprodukci tříd, v politicko-sociálních podmínkách jejich sblížení a naznačit směry vývoje v nejbližší budoucnosti.

Nikoli náhodou byla ve společenskovědní produkci věnována převážná většina teoretických analýz a empirických studií rozhodující politické a výrobní síle společnosti – dělnické třídě. K nejdiskutovanějším patřily otázky změn ve složení dělnické třídy, její role ve struktuře vyspělé socialistické společnosti, její rostoucí úlohy ve výstavbě materiálně technické základny komunismu a aktivní účasti na vědeckotechnické revoluci. Byla analyzována i řada otázek spojených s novými, změnícím společenským podmínkám odpovídajícími formami uplatňování vedoucí role dělnické třídy jak v sociálním a politickém, tak i ekonomickém a technickém rozvoji sovětské společnosti.

Studie *Dělnická třída vyspělé socialistické společnosti*, zpracovaná kolektivem autorů Akademie společenských věd při ÚV KSSS,

rozpracovává řadu rozhodujících závěrů XXIV. sjezdu KSSS týkajících se vedoucí úlohy dělnické třídy i v podmínkách vyspělé socialistické společnosti a na základě dosavadních teoretických poznatků a dostupných empirických materiálů analyzuje dvě základní kategorie dělnické třídy: dělníky v průmyslu a v zemědělství.

Vedoucí role dělnické třídy ve vyspělé socialistické společnosti je základním postulátem celé práce. Nová sociální struktura sovětské společnosti se formovala ve druhé polovině třicátých let a její hlavní rysy se v zásadě nezměnily: základními sociálními skupinami zůstávají dělnická třída, rolnictvo a inteligence. Na bázi upevňování vedoucí role dělnické třídy a postupného sblížování společensko-politických zájmů i životních podmínek všech společenských tříd došlo k upevnění jednoty celé společnosti na ideové politických pozicích dělnické třídy. Politickým výsledkem tohoto procesu je *prerůstání dělnickorolnického socialistického státu ve stát všelidový, přičemž utváření tohoto všelidového státu v SSSR spadá v jedno s formováním vyspělé socialistické společnosti*. Autoři v této souvislosti ovšem zdůrazňují, že *všelidový stát není společností beztržní či nadtržním státem*, že i v podmínkách vyspělého socialismu — pokud navenek plní funkci obrany zájmů lidu na mezinárodní aréně a uvnitř uskutečňuje politiku odpovídající zájmům dělnické třídy, rolnictva a inteligence — zůstává společností tržní, a tedy — v duchu Leninových myšlenek — socialistickým státem.

S. L. Seňavskij, autor kapitoly *Dělnická třída v sociální struktuře vyspělé socialistické společnosti*, analyzuje z marxisticko-leninských pozic dialektiku procesu sblížování sociálních tříd a vrstev a jeho spojitost s kvantitativními a kvalitativními proměnami dělnické třídy. Kvantitativní proměny spočívají zejména v neustálém růstu podílu dělnické třídy v sociální struktuře sovětské společnosti: jestliže v roce 1940 představovala dělnická třída 27,4 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, potom v roce 1970 to bylo již 56,7 %, což v absolutním počtu znamená zvýšení na více než trojnásobek. Proces sblížování tříd a vrstev je patrný především na proměnách v *odvětvové struktuře dělnické třídy*, na růstu podílu zemědělských dělníků, což v mnohém přispívá ke sblížení sociální struktury města a vesnice a v důsledku všeobecného zvyšování kulturně technické úrovně dělnické třídy i ke stírání rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. V proměnách dělnické třídy samé je markantní zejména *zvyšování podílu pracovníků v průmyslových odvětvích*. Uvnitř této skupiny roste nejrychleji podíl inženýrsko-technických pracovníků, kteří představují nejtěsnější propojení dělnické třídy a inteligence. Inteligence sama jako sociální vrstva se v procesu formování vyspělé socialistické společnosti sblíží se s třídou dělníků a rolníků nejen tím, že se ve značné míře rekrutuje z těchto tříd, ale zejména tím, že se v procesu vědecko-

technické revoluce stále těsněji a organičtěji zapojuje do materiální výroby.

K výrazným změnám ve struktuře dělnické třídy došlo rovněž v zemědělství (zemědělství dělníci), a to především v *procesu sblížování dvou forem socialistického vlastnictví na vesnici a zvyšování podílu pracujících ve státním sektoru (sovchozy)*. Význam těchto změn je patrný z některých kvantitativních ukazatelů: v roce 1940 bylo v sovchozech a ostatních státních podnicích zemědělské produkce 5,7 % aktivních zemědělců, v roce 1970 36,5 %. Neméně prudký a pro sblížení charakteru práce ve městě a na vesnici nejvýznamnější je i růst mechanizace a industrializace práce v zemědělství: v roce 1940 bylo mezi kolchozníky pouze 0,3 % mechanizátorů, v roce 1970 11,8 %.

Proces sblížování tříd a vrstev sovětské společnosti má i své politické důsledky. „Sovětský socialistický stát“ píše S. L. Seňavskij, „se proměnil z orgánu diktatury proletariátu ve všelidový stát. Diktatura proletariátu začala prerůstat ve všelidovou moc. V tom je jeden z charakteristických rysů sociálně politického vedení společnosti dělnickou třídou v současné etapě“ (s. 54). Tento proces ovšem úzce souvisí s principy demokratického centralismu a s tím, že „rozvoj socialistické demokracie“, jak dále píše autor, „je jednou z forem, v níž dělnická třída realizuje svou vedoucí roli v řízení společensko-ekonomických procesů“ (s. 55). Rostoucí význam dělnické třídy v politickém životě společnosti dokumentuje několika fakty: v roce 1956 tvořili dělníci 32 % členů strany, v roce 1971 40,1 %, přičemž rozhodující většina základních stranických organizací v podnicích se rekrutuje převážně z dělníků.

Dvě stěžejní kapitoly recenzované práce se zabývají otázkami *kvalitativních změn ve složení skupin průmyslových dělníků a dělníků v zemědělství*. V šedesátých letech prošla dělnická třída řadou změn. V souvislosti s jejím růstem — jak absolutním, tak v podílu na ekonomicky aktivní populaci — autoři nejprve analyzoji restrukturalizaci v sociálních zdrojích tohoto růstu. Došlo ke značnému poklesu významu zdrojů pracovní síly ze zemědělství (v šedesátých letech bylo 58 % přírůstků městského obyvatelstva ze zemědělství, zatímco v předcházejícím desetiletí to bylo cca 80 %); ve stejném období se příliv pracovníků z domácností či ze soukromých hospodářství snížil na polovinu. Hlavním zdrojem přírůstků pracovní síly se tak stal růst obyvatelstva v produktivním věku, přičemž se rovněž zvýšila zaměstnanost osob v poproduktivním věku.

V souvislosti s komplexní mechanizací a automatizací výroby a s celkovým „omlazením“ skupiny průmyslových dělníků se neustále zmenšuje podíl pracovníků vykonávajících ruční, nemechanizovanou práci a v důsledku vzniku nových profesí se *mění i kvalifikační struktura třídy průmyslových dělníků*. Autoři uvádějí řadu výsledků z průběžných

šetření od roku 1959, z nichž například vyplývá, že v roce 1969 vzrostl počet pracovníků vykonávajících práci u automatických strojů ve srovnání s rokem 1959 na 245 %, přičemž skupina vykonávajících ruční práci u strojů vzrostla jen na 108 %. Omlazení třídy průmyslových dělníků se projevilo v úrovni vzdělání: za deset let (v letech 1959–69) poklesl podíl pracovníků s nejnižším vzděláním o polovinu, naproti tomu podíl pracovníků se středním všeobecným vzděláním se zvýšil téměř na trojnásobek a pracovníků se středním odborným a vyšším vzděláním na dvojnásobek.

Autoři nezůstávají pouze u konstatování těchto faktů. Všímají si nejen jejich důsledků v produktivní sféře (vědeckotechnický rozvoj se podílel v roce 1961 59,5 % na přírůstku národního důchodu, v roce 1968 již 88,2 %), ale poukazují i na možné rezervy jak ve sféře organizace práce a materiálních zdrojů, tak i v lidském faktoru. Na řadě výzkumu dokumentují skutečnost, že s růstem vzdělání se nejen zvyšuje kvalifikace, a tím i produktivita práce, ale rovněž se formují aspirace na zvýšení kulturní technické úrovně (podle jednoho z výzkumů využívá 78 % pracovníků s úplným středním vzděláním některé z forem dalšího studia, i když u plných 98 % z nich již dosažené vzdělání odpovídá pracovním nárokům, naproti tomu z těch, kteří mají pouze 5–6 tříd, se dále vzdělává jen 36 %, přestože u 55 % dosažené vzdělání nedostačuje potřebám výroby).

Podobným způsobem autoři analyzují kvantitativní i kvalitativní změny ve struktuře pracovníků v zemědělství. I zde, v rozboru zdrojů pracovní síly a jejich změn, pozitivně hodnotí (vzhledem ke sblížení sociální struktury města a vesnice a k formování životního způsobu) „výměnu“ kádrů mezi průmyslem a zemědělstvím (resp. mezi městem a vesnicí), věnují značnou pozornost zdrojům kvalifikovaných kádrů a nezanedbávají ani zdánlivě méně podstatné problémy, jako je např. vysoká sezónnost zaměstnanosti žen v zemědělství apod. Na řadách statistických dat o proměnách kvalifikační a vzdělanostní struktury, mechanizace práce a profesionální struktury autoři ukazují, že i přes stále existující rozdíly v charakteru práce se sociální struktura města a vesnice značně přiblížily, zejména v důsledku zvyšování podílu vysoce kvalifikovaných kádrů vykonávajících mechanizovanou práci, rozšíření státního sektoru v zemědělství a v neposlední řadě i rychlého růstu ryze průmyslových profesí, profesí kulturně vzdělávacích atd.

Autoři studie se neomezují na ryze strukturální otázky proměn dělnické třídy ve vyspělé socialistické společnosti. Značnou pozornost věnují jejím novým úkolům vytyčeným XXIV. sjezdem KSSS. Ve třech kapitolách (*Rozhodující síla ve výstavbě materiální technické základny komunismu, Trůnčí aktivita dělnické třídy v boji za technický rozvoj, Role dělnické třídy v rozvoji sovětské kultury*) dokazují

rostoucí úlohu dělnické třídy při výstavbě materiální základny nové společnosti, její účast na vědeckotechnickém rozvoji nejen ve formě přímého zapojení nejvýše kvalifikovaných dělnicko-inženýrských kádrů do vědeckovýzkumných a experimentálních programů, ale v masovém hnutí za racionalizaci a vynálezy, její úlohu v kulturním rozvoji, nejen pokud jde o tvorbu materiální báze kultury, ale i pokud jde o přímou účast na tvorbě a šíření kulturních hodnot.

Přestože studie sama je již dostatečnou odpovědí na řadu „rozborů“ života v SSSR, které vyšly z pera buržoazních autorů, je její poslední kapitola přímo věnována kritice nejrozumnějších „sovětologických“ koncepcí, a to od jejich počátku (kdy byla ústředním tématem předčasnost revoluce) až k současnosti (kdy je „dokazována“ např. nezaměstnanost v SSSR).

Studie *Dělnická třída rozvinuté socialistické společnosti* nejen dokazuje vysokou teoretickou, marxisticko-leninskou připravenost sovětských badatelů z nejrozumnějších oborů zkoumat konkrétní otázky vývoje sociální struktury socialistické společnosti, ale potvrzuje i nezbytnost spolupráce historiků, sociologů, ekonomů i statistiků při studiu těchto závažných problémů. V současné době přitom vystupuje do popředí zejména požadavek spolehlivých ukazatelů a dostatečného zájemů statistických dat, protože sociální struktura není v socialistické společnosti jen objektem popisu a analýzy, nýbrž především předmětem dlouhodobého řízení a plánování.

Petr Matějů

T. I. Zaslavskaja, R. V. Ryvkina, red.: Metodologičeskije problemy sociologičeskogo issledovanija mobilnosti trudovych resursov (Metodologické problémy sociologického výzkumu mobility pracovních zdrojů)

Novosibirsk, Nauka 1974.

Hluboká souvislost ekonomických a sociálních procesů, determinace společenského rozvoje ekonomickými procesy představuje základ marxistické společenskovední teorie. Její postižení a ovládnutí v konkrétních dimenzích a projevech zároveň tvoří hybný princip vývoje socialistické společnosti, založeného na cílevědomém a dlouhodobém řízení a plánování. Z toho plynou i vysoké nároky na oblast vědy a výzkumu, jejichž naplnění zůstáváme stále velmi mnoho dlužni.

Jednou z takových oblastí, kde se zjevně propojují ekonomické a sociální procesy, kde však tato vazba nebyla ještě adekvátně teoreticky reflektována a empiricky podchycena, je pohyb pracovní síly a jeho ekonomické, sociální, prostorové a další souvislosti. U nás, podobně jako v jiných socialistických zemích, na jedné straně existuje nespočet dílčích a obsahově poměrně chudých výzkumů fluktuace, na druhé straně několik obecnějších